

ROGER D. SELL

Dušanka Zabukovec z Rogerjem D. Sellom

Dr. Roger D. Sell, profesor angleškega jezika in književnosti na univerzi v Åboju na Finskem, je tudi ustanovitelj in direktor mednarodnega projekta *ChiLPA (Children's Literature, Pure and Applied)*, namenjenega poglobljenemu preučevanju otroške književnosti in možnosti za njeno pomembnejšo vlogo v družbi, posebno pri izobraževanju. Angleška kraljica ga je odlikovala za zasluge pri raziskovanju angleškega jezika, književnosti in kulture, poleg tega pa je tudi član Finske akademije znanosti in umetnosti. Objavil je več del o angleških in ameriških piscih iz različnih časovnih obdobj, o pragmatiki književnega sporazumevanja in o tistem, kar sam imenuje *posredovalna kritika (mediating criticism)*. Med drugim so izšle naslednje njegove knjige: *Robert Frost: Zgodbe za Lesley* (University Press of Virginia, 1984), *Književnost v sklopu učenja tujega jezika: Kaj nam pove pragmatika* (British Council, 1995), *Književnost kot sporazumevanje: Temelji posredovalne kritike* (Benjamins 2000), *Posredovalna kritika: Počlovečenje študija književnosti* (Benjamins 2001) in *Otroška književnost kot sporazumevanje: Projekt ChiLPA* (Benjamins 2002). S predavanji je gostoval na vseh celinah, pred nedavnim pa se je ustavil tudi v Ljubljani in na posebnem seminarju predstavil svoje poglede podiplomskim študentom Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

ZABUKOVEC: Kako se oxfordski humanist in teoretik navduši nad tako idealističnimi pojmi, kot so mirovne študije in raziskave? Zaradi svoje humanistične usmeritve na splošno? In ali ima to kaj opraviti z dejstvom, da že trideset let delate na Finskem?

SELL: Vedno sem menil, da strokovnjaki s področja humanistike ne bi smeli pozabiti na splošno človeški pomen tistega, kar počno. V dvajsetem stoletju se je vsa znanost zelo profesionalizirala. Najboljša plat tega je, da strokovnjaki delajo zelo dobro in se uspešno sporazumevajo med seboj, najslabša pa je velika mera suhoparnega učenjakarstva in objavljanja razprav, ki je samo sebi namen. V humanističnih vedah celo trenutno veljavni zgledi tu in tam postavljajo ločnico med resničnimi ljudmi in tistim, kar v znanstvenih knjigah in člankih piše o njihovih jezikih in kulturah.

ZABUKOVEC: Kaj natanko imate v mislih?

SELL: Ne smete me napak razumeti. Vsekakor ne obsojam kar počez dosežkov humanističnih ved v dvajsetem stoletju. Na začetku dvajsetega stoletja, na primer, so nam strukturalisti s svojim pogledom na jezik razjasnili marsikaj o tem, kako je urejena površinska raven jezika. V literarni teoriji pa so formalistični modeli odlično pojasnili nekatere estetske značilnosti književnosti. Narobe je bilo le to, da so jezikoslovci tisto, kar oni imenujejo *langue*, v skladu z behaviorističnimi načeli ločili od vsakdanjega dogajanja v jeziku, kakršnega uporabljajo posamezniki v stvarnih okoliščinah, domišljajska plat, kakor so jo opisovali estetiki zavezani književni kritiki, pa je bila po svoje ravno tako razosebljena in ahistorična. Vse to je bilo del nekega širšega dogajanja. Če vzamemo še druge primere, psihoanalitično kritiko, mitično kritiko in kritiko kot vrednotenje, čeprav so neizmerno dragocene pri preučevanju književnosti s stališča človekovega razuma, kultur in vrednot, so tu in tam nekako napeljevale na to, da so te enake po vsem svetu in skozi vso človeško zgodovino.

ZABUKOVEC: Vendar pa so se proti koncu dvajsetega stoletja humanistične vede odmaknile od takega razmišljanja, ali ne? Ali niste nekje zapisali, da je leta 1968, ko je Barthes napisal esej *Avtorjeva smrt*, prišlo do pomembnega premika v razmišljanju?

SELL: Da, tako je. V zadnjih treh desetletjih dvajsetega stoletja je zgodovina resnično spet stopila na prizorišče. Težave je povzročalo le to, da je včasih postala pretirano pomembna. S tem hočem povedati, da smo – hvala bogu – začeli ugotavljati, da so človeška bitja zrcalo določenih kulturnih okoliščin, v katerih so odraščala, tako dojemanje pa je tu in tam zašlo v sorazmerno tog družbeno-kulturni determinizem. To je v določeni meri povezano s tako imenovanimi kulturnimi vojnami v devetdesetih letih. V skrajnem primeru so posameznika opredelili kot pripadnika ene same značilne identifikacijske skupine in zato naj bi bil bolj ali manj nesposoben sprejeti poglede oseb iz drugih skupin. Zato tudi ni bilo enega samega veljavnega kanona za vrednotenje književnih mojstrov. Za ženske na splošno je veljal en kanon, za temnopolte Američanke drug, spet drugačne kanone so upoštevali pri gejih in lezbijkah, pri različnih narodnostih, Židih, belopoltnih anglosaških moških protestantske vere in tako naprej v neskončnost. V večjih knjigarnah so knjige v resnici ponujali razdeljene na take kategorije. Vse to je potiskalo v ospredje najnevarnejše ločevalne težnje v postmodernih večkulturnih družbah.

ZABUKOVEC: Kakšno je torej vaše stališče?

SELL: Očitno veliko dolgujem humanistični znanosti dvajsetega stoletja, čeprav sem vedno želel ohraniti občutek za jezik in književnost kot pojava v svetu resničnih ljudi, po možnosti v obliki, ki bi spodbujala razumevanje vsega, kar je v človeškem svetu najboljše, da bi to lahko še naprej negovali in

spodbujali. Če povem natančneje, sem prišel do prepričanja, da jezikoslovci in literarni teoretiki lahko razpravljajo o različnih kategorijah ljudi – tako živih kot mrtvih – tako, da bomo ne le razumeli razlike, temveč tudi sebe same. Morda nam bo to celo pomagalo v teh razlikah videti kaj novega o sebi.

ZABUKOVEC: In tako pridemo do posredovalne kritike?

SELL: Prav imate. Gre za zvrst kritike, ki bralcem pomaga, da se spopadejo z razlikami v položajnostih avtorjev, sebe in drugih bralcev, in to v pozitivnem prepričanju, da lahko ljudje različnih položajnosti vedno vsaj bolje razumejejo drug drugega, čeprav pogosto nazadnje niso enakega mnenja. V najboljšem primeru pa se bodo drug od drugega lahko kaj naučili. In še nekaj: s tistim, na kar ste prej namignili, ste imeli popolnoma prav. Takega projekta nikdar ne bi zmožel uresničiti, na primer, v Veliki Britaniji ali Združenih državah Amerike. Če sem želel dojeti pozitivne plati in slabosti predvsem britanske in ameriške humanistične tradicije, ki sem ju preučeval, sem se moral od njiju tako metaforično kot stvarno oddaljiti. In Finska je vsestransko miroljubno naravnana, kar za Veliko Britanijo in Ameriko očitno ne velja, kakor smo nedavno tega spet ugotovili. Finska je bila zato morda najprimernejši kraj na svetu za razvoj posredovalne kritike. Poleg vsega tega imam neznansko srečo, da sem poročen z žensko, ki je finske narodnosti in še znanstvenica obenem.

ZABUKOVEC: Kako so se torej vaše ideje razvijale? Med letoma 2000 in 2002 ste objavili tri obsežne knjige – Književnost kot sporazumevanje (*Literature as Communication*, 2000), Posredovalna kritika (*Mediating Criticism*, 2001) in Otroška književnost kot sporazumevanje (*Children's Literature as Communication*, 2002). Na začetku svojega seminarja v Ljubljani pa ste povedali, da ste jih pripravljali kar dvajset let. Kakšen je bil ta proces?

SELL: Študiral sem književnost in se posebej ukvarjal z angleško renesanso. Vendar me je vedno zanimalo poučevanje in pisanje o angleški književnosti vseh obdobij. (Mimogrede povedano, v tem pogledu sem se vedno upiral poklicni specializaciji, ki je bila značilna za dvajseto stoletje. Nisem si želel službe na kakšni veliki ameriški univerzi, kjer bi bil morda do konca življenja strokovnjak za "zgodnja Miltonova dela".) Proti koncu šestdesetih let in na začetku sedemdesetih sem začutil močno potrebo, da se uprem razčlovečenju in zavračanju pomena zgodovine v pretežnem delu prejšnjih literarnih ved. Pod vplivom profesorja Nilsa Erika Enkvista, mojega predhodnika na univerzi v Åboju, me je začelo zanimati jezikoslovje in vprašal sem se, ali ne bi mogel na tem področju najti tistega, kar iščem. Začel sem se zanimati za pragmatiko, vejo jezikoslovja, ki se ukvarja z odnosom med jezikom in kontekstom, v katerem ga uporabljamo. Po eni strani sem tako prišel do novega razumevanja tega, kako književna besedila delujejo med avtorji in bralci. (Močno me je, na primer, začelo zanimati

ravnotežje, ki ga avtorji poskušajo ohraniti med vljudnostjo in nevljudnostjo.) Po drugi strani sem ugotovil, da lahko tudi jezikoslovci in celo pragmatiki pri svojem pogledu na književnost popolnoma zanemarijo časovne okoliščine in se veliko manj zavedajo nekaterih vidikov sporazumevanja kot literarni teoretiki. (Literarni teoretiki, na primer, so se prej začeli zavedati, da so avtorji poleg tega, da so ubesedili tisto, o čemer so pravzaprav pisali, bolj ali manj prepoznavno ubesedili podobo sebe in bralcev, na katere so se obračali – *nastopajočih v komunikacijskem dogodku*, kot jih imenujem, ki so bistvo vsake oblike sporazumevanja.) Potem sem postopoma izoblikoval teorijo sporazumevanja nasploh in začel gledati na književnost le kot na eno njenih številnih oblik. Pojem sporazumevanja sem vedno pogosteje uporabljal v njegovem izvirnem pomenu: *communicare* kot narediti skupno, deliti kaj s kom. V pristnem – ali kot bi rekel Habermas, neizkrivljenem – sporazumevanje je vedno prostor za nestrinjanje; ni prisilno, ni hegemonistično. Kljub nestrinjanju, ki ostane, v resnici širi domet tistega, kar nam je skupno. Kadar beremo književno delo, je torej lahko popolnoma izmišljeno, avtor pa že davno pod rušo, vendar nam besedilo zmore dati veliko snovi za razmišljanje. Poleg tega pa imam občutek, da se o tistem, kar ima za nas najgloblji pomen, *vedno* sporazumevamo z mrtvimi. Sredi devetdesetih let, ko so se vse te ideje kristalizirale in dobivale smiselno obliko, sem pomislil, da bi lahko tudi prispevale k razmišljanju o vlogi otroške književnosti znotraj programov jezikovnega izobraževanja (ki me prav tako že dolgo zanima) in da ponujajo protiutež pretirano determinističnim prvinam v delu književne kritike s konca dvajsetega stoletja, torej teoretsko podlago za tiste vrste posredovalne kritike, ki se mi je zdela potrebna. Gre za to, da posredovalna kritika nikakor ni nekaj novega. Upal bi si celo trditi, da so bila vsa najboljša kritiška besedila v preteklosti bolj ali manj posredovalna. Res pa v nobenem kritičkem modelu v dvajsetem stoletju posredovalnost ni imela osrednje vloge in tudi v literarni teoriji dvajsetega stoletja zanjo ne najdemo opore.

ZABUKOVEC: Reciva torej, da – prvič – vaša teorija govori tudi o vlogi otroške književnosti pri jezikovnem pouku. In drugič, da daje podlago za posredovalno kritiko.

SELL: Tako je. V obeh primerih je teoretično izhodišče enako. Po mojem mnenju ni mogoče, da bi dve osebi kdaj delovali v enem samem, popolnoma enakem kontekstu. Celotno enojajčna dvojčka vzpostavita pogovor kot proces vsak s svojega miselnega zornega kota. Seveda ne zanikam tistega, kar je očitno. Res je, da se morata konteksta dveh oseb, ki sodelujeta v procesu sporazumevanja, vsaj v določeni meri prekrivati. Obe morata vedeti, kako deluje jezik, razumeti morata osnove človeškega življenja in družbe, pogosto pa ju družijo tudi marsikaj drugega. Poleg tega se s procesom sporazumevanja območje skupnega znanja in razumevanja razširi celo takrat, kadar se sogovorca navsezadnje ne sporazumeta. Pravzaprav je to najočitnejši smisel sporazumevanja

– komunikacija kot ustvarjanje nečesa skupnega. Ostane pa dejstvo, da lahko nastane več skupnega le takrat, kadar je bilo tega prej manj. Zato sem kritiziral številne poglede na jezik in književnost v dvajsetem stoletju, ker so s stremljenjem po novitem kontekstu zagrešili napako.

ZABUKOVEC: Če tak teoretični pogled na otroško književnost uporabimo pri pouku ...

SELL: Če tako jasno zavrnamo podmeno, da obstaja enovit kontekst, moja teorija učiteljem tujih jezikov olajša razmišljanje o tistem, kaj se dogaja v razredu. Vprašati se morajo naslednje: Prvič, koliko skupnega imajo ob samem začetku moji učenci, koliko se konteksti mojih učencev prekrivajo s konteksti impliciranega avtorja in bralci določene knjige v tujem jeziku, torej koliko se njihovi konteksti prekrivajo? Drugič, kje natanko se konteksti razhajajo? Z drugimi besedami, učitelji lahko natančneje razmišljajo o kulturnem vmesniku med določeno otroško knjigo in svojimi učenci. Tako dobijo veliko jasnejšo sliko o tem, kako jim bodo pomagali, čeprav moram takoj dodati, da s tem ne bi smeli pretiravati.

ZABUKOVEC: Počakajte malo! Kako bi učitelji lahko učencem preveč pomagali?

SELL: Moja teorija poleg drugega ponuja podlago za tisto, kar imenujem pedagogika soudeležbe pri pouku jezikov. Njena prva podmena se nanaša na človeško naravo. Človeška bitja – morda paradoksalno – vidim kot *družbene posameznike*. Po eni strani so zlasti odsev družbeno-kulturnih položajnosti, kar v marsičem pojasnjuje njihov način sporazumevanja v družbi; koliko upoštevajo družbene konvencije in podobno. Po drugi strani pa morajo imeti ravno zaradi sporazumevanja vsaj toliko duševne, domišljajske in etične samostojnosti, kolikor je potrebujejo, da se lahko vživljajo v osebo s povsem drugačno položajnostjo – in kot sem že rekel, če prav pomislimo, ni mogoče, da bi bila položajnost dveh oseb popolnoma enaka. Če se želimo sporazumevati pristno, neizkrivljeno, se moramo potruditi in se vživeti v druge ljudi. Kot ves čas poudarjam, to ne pomeni, da se moramo z njimi nazadnje strinjati; ostro ločim med vživljanjem in strinjanjem. Vendar je vživljanje vsekakor bistveno. Pri pouku tujih jezikov pedagogika soudeležbe spodbuja učence, da izkoriščajo in razvijajo svoje sposobnosti vživljanja in sklepanja, tako kot v lastni kulturi. Hkrati taka pedagogika upošteva dejstvo, da so učenci neodvisni posamezniki, ki smejo biti potem, ko spoznajo ciljno kulturo, do nje kritični. Ta mešanica vživljanja in vrednotenja je daleč najpomembnejše, kar lahko dosežemo pri pouku tujih jezikov, veliko pomembnejše kot poznavanje slovničnih pravil in besedišča ali tako imenovanega kulturnega ozadja. Pri vključevanju v kulturo je preprosto treba skočiti v vodo, učitelj pa je v takem sistemu vedno pri roki, da pomaga, kadar je to potrebno, vendar naj raje *posluš*a kot govori. Tako znanje pa učitelji le težko posredujejo, če učencem vse prinesejo na pladnju.

ZABUKOVEC: Ko že govoriva o otroški književnosti, bi rada postavila vprašanje, ki se še neposredneje nanaša nanjo. Govorila sva o tem, koliko odrasli – v tem primeru učitelji – lahko in smejo *usmerjati* otroke. V uvodu svoje knjige *Književnost kot sporazumevanje* ste poudarili, da nekateri najvidnejši znanstveniki našega časa želijo vrniti veljavo težnjam po skupnih interesih človeštva, ki bi lahko vodile do smiselnih in naprednih oblik sožitja, ne da bi to kratilo pravice posameznikov. Kaj pa pravice otrok? Ali ni v otroški književnosti vedno prevladovala težnja po tem, da bi “otroke postavili na njihovo mesto” – da bi jim ukazovali, jih pokroviteljsko podučevali in jih poskušali prisiliti, da bi bili taki, kot bi si od njih želeli odrasli?

SELL: Številni novejši kritiki otroške književnosti bi se strinjali z vami. V akademskih krogih je zdaj v modi, da o otroški književnosti razpravljamo precej nenaklonjeno, za kar gre delna zasluga Foucaultu. Številni avtorji, ki so pisali za otroke, so bili prav gotovo ukazovalni, pokroviteljski in prisiljujoči, prav kakor ste rekli. Mislim, da to tudi ni preveč presenetljivo, kajti taki so v svojem vedenju do otrok tudi številni odrasli. Vendar bi rekel, da je njihovo sporazumevanje izkrivljeno. Čeprav je otroška književnost po mojem lahko izkrivljena tudi takrat, kadar otroštvo spremeni v rousseaujevsko idilo. Vem, da je *Veter v urbah* čudovita knjiga in so številni otroci navdušeni nad njo. V določenih odlomkih pa zelo očitno izvira iz otožnega hrepenenja odraslih po preteklosti in tudi govori o tem. Implicirani naslovnik v kakršni koli obliki javnega sporazumevanja vključuje raznolikost človeških lastnosti in v otroški književnosti lastnosti odraslih včasih močno prevladujejo. Največ, kar lahko ponudi otroška književnost, je forum, na katerem se lahko odrasli in otroci, če smem tako reči, srečujejo in primerjajo svoje poglede. Poleg tega se mi zdi, da imajo odrasli določeno odgovornost do otrok, in s tem forumom otroške književnosti se jim pogosto posreči, da otrokom nudijo iskreno oporo in jih usposablajo za življenje, pri tem pa v celoti upoštevajo njihovo neodvisnost. Etika sporazumevanja je vedno enaka, ne glede na to, ali govorimo o otroški književnosti ali, na primer, o govoru kakšnega politika. Ali sodelujoči omogočajo drug drugemu, da so polnovredna človeška bitja? Ali pa je sporazumevanje tako ali drugače izkrivljeno zaradi neenake moči ali morda celo zaradi grožnje s silo?

ZABUKOVEC: Je torej to tudi bistvo posredovalne kritike? Ali posredovalni kritik deluje podobno kot učitelj jezikov, ki učencu pomaga, in kot pristen, neprisiljujoči sogovornik?

SELL: V veliki meri je to res. Kot sem rekel, je moja teorija sporazumevanja uporabna za posredovalno kritiko popolnoma enako kot za pedagogiko sodelovanja. Posredovalni kritik deluje na položajih vmesnikov med različnimi položajnostmi in se trudi, da bi književnosti zgladil pot pri uresničevanju možnosti za ustvarjanje skupnega, in to tako, da ne poudari razlik med eno in

drugo skupino bralcev po vzoru različnih literarnih kanonov iz časa kulturnih vojn v devetdesetih letih, temveč dejanske možnosti teh skupin za *medsebojni dialog*, čeprav ne nujno za soglasje, ter tako spodbuja uživanje v književnosti in razumevanje. Če posredovalni kritik izhaja iz moje teorije, lahko trdi, da je neka književna skupnost v resnici lahko zelo velika, a niti najmanj hegemoniistična, z drugimi besedami, zelo, zelo velika, pa tudi zelo, zelo raznovrstna. In tako stališče bo jasno odsevalo iz kritikovega glasu, ki ne bo prav nič pokroviteljski. Vendar pa se kritik ne bo izogibal izražanju osebnega mnenja ali ocene. Tudi to bi zaradi neiskrenosti in pomanjkanja odkritosrčnosti lahko popačilo sporazumevanje.

ZABUKOVEC: Res je, toda ali se tako preveč ne približamo politični korektnosti? Slovenski književni kritiki se raje držijo tega pravila, kot da bi koga užalili ali se komu zamerili.

SELL: Res? Da bi nekoga nalašč žalili, seveda ne bi imelo pravega smisla, po svoje pa je še huje, če nekoga užalimo, ne da bi se zavedali, da smo to storili. Čeprav se politična korektnost lahko sprevrže v prazno rutino, so si jo pravzaprav izmislili zato, da bi omogočili pravico in dostojanstvo skupinam, ki so bile dotlej potisnjene na rob družbe in zatirane. Toda ljudje, s katerimi se najbolj razhajamo v stališčih, se verjetno trudijo po najboljših močeh v skladu s svojimi prepričanji. Zato se moramo tudi mi kar najbolj potruditi, da bi jih razumeli. Po drugi strani pa ravno tako ni smiselno prikrivati svojih misli in čustev. Zelo koristno lahko prispevamo k razpravi, ne da bi odkritost in iskrenost delovali kot nekakšen diktatorski dogmatizem. Posredovalni kritik pravi: "Ta trenutek so zadeve v mojih očeh videti take," in v skladu s to trditvijo tudi nadaljuje: "Vendar bom jutri morda drugačnega mnenja, ker se bom medtem s kom pogovarjal, številne druge občudovanja vredne osebe pa verjetno že zdaj mislijo drugače." Vsak nov bralec prihaja od drugod in ima splošno človeško pravico do osebnega mnenja, če se je prej res iskreno potrudil, da bi se vživel v besedilo. Literarna skupnost je nekakšen debatni krožek, v katerem je mogoče vedno znova razpravljati o interpretacijah in vrednostnih sodbah. Posredovalni kritik je tisti kritik, ki se trudi, da se razprava ne bi končala. Za ilustracijo vzemimo zelo resničen primer. Neizmerno dragoceno bi bilo, ko bi imeli posredovalne kritike, ki bi lahko posegli v dogodke ob izidu Rushdiejevih *Satanskih stihov*, tako kot bi bilo vsaj po mojem mnenju veliko bolje, če ameriški predsednik Bush ne bi rekel: "Kdor ni z nami, je proti nam", temveč bi zmožel sprejeti možnost, da bi kakšna nevtralna država – na primer Finska – posredovala med Združenimi državami in Irakom.

ZABUKOVEC: Trdite, da je posredovalna kritika najvišja oblika branja. V prihodnje bi morala postati – ali pa bi lahko postala – neločljiv del življenja v večkulturni družbi. V tem primeru bi se sporazumevanje med široko paleto

piscev iz preteklosti in sedanosti in najrazličnejšimi živimi bralci navsezadnje zlilo v *različnost v enakosti* in *enakost v različnosti*, kar bi preseglo sanje svobodomiselnih filozofov o temeljni splošni vljudnosti in minimalni proceduralni pravičnosti. Drugačnost bi bila toplo sprejeta. Toda ali ni to malce preveč utopično? Ali *res* verjamete, da bi znanstveniki, ki bi to želeli, kdaj lahko spodbujali posredovanje med različnimi položajnostmi?

SELL: Vse se dogaja v valovih. Zato naj vam dam zgodovinsko vzporednico s sedanjim trenutkom. V sedemnajstem stoletju je bil pogled na človeško naravo po svoje izjemno mračen. Pomislite samo na angleškega filozofa Thomasa Hobbesa. Zanj je bil človek bolj ali manj naključen skupek strasti in hlepenj. To se mu je zdelo tako nevarno, da je bila zanj edina rešitev en sam vsemogočni vladar, ki bi preprečil razkroj družbe. Pomislite tudi na angleško komedijo sedemnajstega stoletja, v kateri vidimo, kako je razvrat izničil vsa pravila spodobnega vedenja, da bi do skrajnosti ugodil poželenju. Prav, a kaj se je zgodilo potem? Ob prehodu iz sedemnajstega v osemnajsto stoletje sta Addison in Steele izdajala revijo *Opazovalec* (*The Spectator*), da bi s svojim pisanjem vplivala na dvig kulturne ravni. Izmisliła sta si sira Rogerja de Coverleyja, vsekakor zelo živahnega, odločnega, v bistvu pa tudi dobrodušnega moža, prvega v dolgi vrsti bronamernih leposlovnih junakov, do Dickensovega gospoda Pickwicka, na primer, ki naj bi bili v vsakdanjem življenju ljudem za vzor. občutek imam, da se je dvajseto stoletje vrnilo k nečemu, kar močno spominja na stališča iz sedemnajstega stoletja. V marsikaterem pogledu je bilo to stoletje strašne bede, ko so se ljudje kazali v najslabši luči. Teorije o človeški naravi in družbi so bile ravno tako mračne. Pesimizem je postal strašna moda; in Lionel Trilling je trdil, da je najznačilnejši predstavnik sodobne kulture junak Dostojevskega, tako imenovani podtalni človek. Zakaj? Ker načelo užitka zanj ni imelo nobenega pomena. Leta 2003 pa smo po mojem že zreli za novega Opazovalca. Pravzaprav je biolog Matt Ridley že leta 1997 v svojem delu *Izvor kreposti* (*The Origins of Virtue*) trdil, da je naše nesebično in razumno vedenje veliko bolj gensko programirano, kot so včasih mislili. Rekel bi, da je tudi veliko drugih obetavnih znamenj. Znanstveniki in učitelji, ki prevzemajo vlogo posredovalcev, lahko po mojem upajo, da se jim bo posrečilo spodbujati nadaljnje izboljšave. Moči ne bodo črpali le iz virov, kot je moja teorija sporazumevanja. Pritegniti moramo tudi trajne človeške dobre lastnosti: sposobnost vzivljanja v sočloveka, velikodušno priznavanje zgodovinskih dosežkov drugih ljudi, na primer pisateljev, predvsem pa morda, kar je najpomembnejše, dovtetnost za upanje, na katerem temelji vsak iskren poskus književnega in drugačnega sporazumevanja – upanje, da bo skupnost človeških bitij, udeleženih v dialogu, čeprav jih trenutno družijo le zelo boleče, neprijetne ali sporne stvari, vseeno vztrajno rasla.